

## ЮВЕЛІРНА СПРАВА В УЛИЧІВ

Із середини минулого століття на території лісостепової Правобережної України часто і в значній кількості знаходять жіночі сережки своєрідної форми, які звернули увагу дослідників і цінителів древностей досконалістю форми і художньою завершеністю. Вони ставали відомими внаслідок господарських робіт, а не наукових пошуків, що не сприяло визначенню місця їх виготовлення. Ось чому дослідники вхопились за бронзові штампи, знайдені в Пересопницькому могильнику<sup>1</sup> на Волині. Їх приписали уличам і ототожнили з відомими в уличів сережками.

Вказані штампи своєю формою і силуетом, саме в двобічній проекції, нагадують відомі в уличів прикраси і не могли застосовуватись для їх виготовлення. Коротко кажучи, ювелірні речі, які коли-небудь і виготовлялись за їх допомогою, досі невідомі.

Тимчасом найбільш поширений район знахідок улицьких сережок - городища і посади біля них на Південному Побужжі і Пруцько-Дністровському міжріччі, переважно в Кодрах.

На П.Побужжі вони відомі у складі Копіївського скарбу<sup>2</sup>, а також у скарбі, знайденому поблизу Юрковецького городища. Останнім часом більше десятка екземплярів їх знайдено під час наших розвідок і досліджень улицьких городищ в Сажках і Червоному Немирівського району<sup>3</sup>.

Знахідка на городищі Червоне скарбу ювеліра з штампами і виробами за їх допомогою /рис.І/ в тому числі готовими і незавершеними роботою, вага для зважування речей, запас металу тощо, дозволяють говорити про ювелірне виробництво цих предметів на місці, тобто на території уличів.

У всіх народів рівень технічних досягнень в обробці цінних металів був мірилом майстерності частини ремісників.

Загальновідомо, що ювелірне виробництво потребує набору різних інструментів, знання властивостей матеріалу, його сумісності у виробництві, а також чисельних технічних прийомів: скані, зерні, тонкого кування, пайки металу, витягування дроту потрібної товщини, лиття у форми чи воскові моделі, виготовлення матриць і штамтів. Виявляється, всім цим володіли улицькі майстри. Нарешті, ця тонка праця з дорогими металами, які не добувались на Побужжі, вимагала стандартизації виробів за розмірами і вагою.

Найбільш поширеним видом жіночих прикрас були сережки двох видів: пустотілі або ажурні і масивні - повнотілі.

Масивні - раніші вироби, приблизно IX ст., ажурні - пізніші X ст., хоча й знаходяться разом до XI ст..

Повнотілі сережки /скроневі підвіски/ виготовлялись з литих срібних кульок, які паялись одна до одної, починаючи з нижньої центральної, яка в свою чергу кріпилась до сканевого кільця. Вище симетрично паялись три кульки,

розмежовані в свою чергу сканевою проволочкою. Вище до них паялись вже сім кульок менших і, нарешті, три-чотири сканевих кільця завершували ніби гроно, паялись до плоского вушка, що з'єднувалось з круглою дужкою, поверх якої кріпилась овальна кулька. Кругле кільце з центральною частиною сережки оздоблювалось по обидва боки сканевими кільцями, між якими кріпились по шість невеликих кульок. Всі вони на сережці мали послідовну величину і разом сережка мала вигляд ніби грона винограду.

Ажурні /пустотілі/ сережки в центрі мали пусту кулеподібну сферу, до поверхні якої симетрично напаяні трикутники у вигляді зерні /рис.1-3/

Решта форми завершувалась, як і в повнотілих деталями /по два кружки із сканевого дроту і з шістьма кульками між ними/.

Ажурні сережки виглядали більш ефектно. Зовнішній вигляд говорить про те, що деякі з них виготовлялись різними майстрами, особливо це видно з техніки їх роботи.

Грубішими є сережки з Копіївки. Вони раніші за часом, скарб, очевидно, закопаний під час війни уличів з Києвом на початку X ст.. Взагалі, судячи з того, що Копіївський скарб містить дирхеми VI-X ст.ст., він нагромаджувався спадково: речі з нього належали кільком особам.

Можемо припускати, що сережки цього типу не носилися безпосередньо у вусі, бо майже на кожній з великих дужок сережок по центру є протерті канавки. Ці канавки свідчать про те, що сережки висіли на дротяному кільці, яке в свою чергу проселялось у вухо.

Як би то не було, сережки входили до складу жіночого декору, який носився на голові. У такому разі вони кріпились на кільцях до спеціальних смуг - очілля разом із прикріпленими до нього срібними монетами.

Знахідки таких монет мають по дві, три, чотири, шість дірок. Наприклад, монети з Копіївського скарбу. З 105 штук кожна має по одній, 96 по дві, 4 по три дірочки, 1 - чотири і 1-шість.

Як би то не було, але сережки в уличів мали дуже широке застосування і їх виробництво носило масовий характер.

Тепер зупинимось детально на технології їх виготовлення. Як показало порівняння цих виробів, вони виготовлялись у різних місцях П.Побужжя, різняться майстерністю виробництва, древні - менше, з X і наступних століть - більше. Міняється відповідно їх зовнішній вигляд. Кращі зразки їх знайдені в Червоному і Сажках Немирівського району. У складі копіївського скарбу з 18 повнотілих прикрас, лише три /судячи з фото/ виготовлені одним майстром. Решта збірні, як і самий скарб, і різняться деталями. Вони біля дужки мають по 1-2 сканних пояски, тоді як інші по 3-4. Ці факти підтверджують думку, що виготовлялись прикраси різними майстрами, які відходили від прийнятих стандартів і навіть економили метал. Деякі з них виготовлені грубувато, а це підтверджує, що їх виготовляли різні майстри з різним рівнем техніки.

Сережки з Сажок і Червоного відрізняються стандартністю форми. Спостереження через лупу показує високу майстерність і якість техніки. Великі кульки проковувались, це помітно на слідах загладжування сфер молоточком. Дрібна зернь - виливалась, але розміри їх однакові. Повнотілі сережки важать 12 грамів, пустотілі - 8 грамів, різниця сягає від 100 до 500 міліграмів.

Дріт для плетення і плоский метал однакової товщини і діаметру. Дріт для

Біпірамідальна підвіска /рис.2-5/ спаяна з двох півсфер, діаметр їх 1,6см. З одного боку добре припаяне вухо для підвішування. На нижньому кінці, як на сережках, напаяні послідовно три кульки - зернини діаметром по 3 мм, вони кріпляться до підвіски і між собою сканними поясками, внизу до них напаяна окрема кулька діаметром 4 мм. Форма підвіски нагадує витягнуту виноградину.

Ще один предмет декору - ажурна намистина /рис.2-6/. В середині вона пустотіла. Скріплена з трьох вигнутих частин. Кінці видовжені під конус і скріплені сканними дротинами. Поверхня всіх трьох частин намистини покрита трикутниками зерні. У порівнянні з давньоруськими виробами цього типу, намистина своєю технологією підтверджує місцеве її виробництво. Серед предметів жіночого декору досить поширені прості бронзові кільця, які протягувались у вухо, на них же носили срібні сережки. Діаметр їх сягає від 2 см до 8 мм. Відомі знахідки бронзових каблучок, інколи з добавкою срібла і сердоликовою вставкою.

Не менш поширені литі пустотілі бронзові гудзики. У їх сфері знаходився камінець і при ношенні вони дзвеніли.

До шийних прикрас належать гривні. У Червоному знайдена гривня з бронзи. Дріт має товщину 0,8 см, діаметр її 17,5 см. Замок петлеподібний, кінці плоскі і звужені в кільце для продівання /рис.3/. Кінці оздоблені срібною плетеною смужкою. В Сажках відома проста гривня, плетена з двох дротин. У складі копіївського скарбу знаходиться гривня, плетена з 5 тонких срібних дротин, в середині яких основою була товста дротина. Довжина гривні 54 см, товщина в перетині 1,2 см.

Підсумовуючи далеко не повний перелік предметів ювелірного виробництва уличів, є всі підстави сказати, що ця галузь виробництва мала постійне удосконалення. Улицькі майстри з успіхом виконували замовлення не тільки племінної знаті, але і нижніх верств населення. Враховуючи усе зазначене, маємо потребу зупинитись на деяких спірних питаннях.

Незважаючи на відсутність власної сировинної бази, ювелірна справа в уличів досягла в IX-XII ст.ст. високого рівня розвитку. Зібрані матеріали під час археологічних досліджень не дають підстав для висновків деяких дореволюційних вчених про низький рівень художнього ремесла у слов'ян, зокрема в уличів. Маємо на увазі праці Н.П.Кондакова, В.І.Сизова і інших. Вони, як відомо, так і не вийшли з азіатсько-арабського полону і не вірили у здатність слов'янських умільців створити техніку зерні, скані тощо. У цьому ж полоні у повоєнний час опинився відомий знавець слов'янського ремесла Б.О.Рибаків<sup>5</sup>, за що його критикувала Г.Ф.Корзухіна<sup>6</sup>. Кількома рядками вище, вона, як приклад, правда, невдалий, наявності ремесла в уличів вказує на згадану вже знахідку в Пересопницькому кургані штампів ювеліра, звідки і пішла прикра помилка "Волинського" типу улицьких сережок.

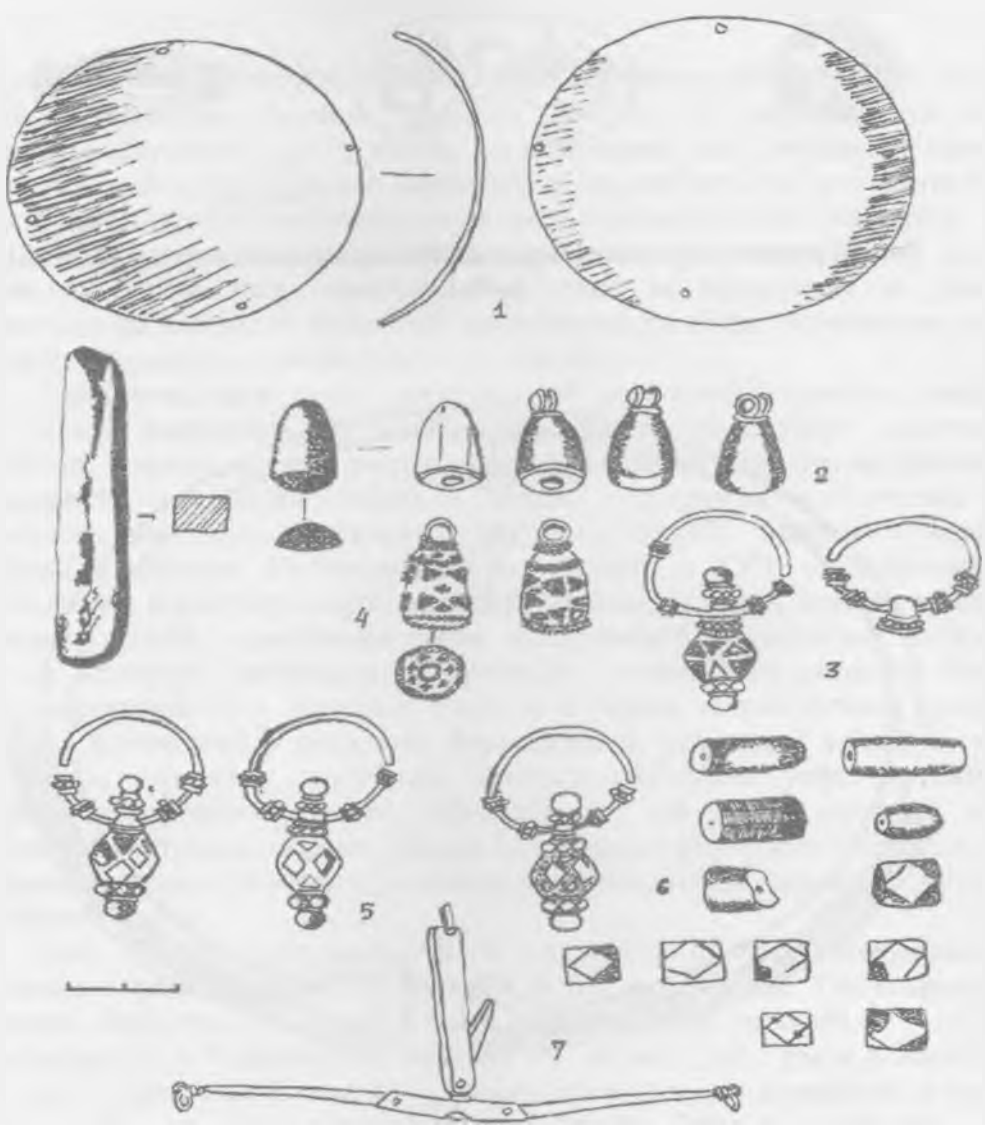
Що б то не було, нині є всі факти не лише заперечити Б.О.Рибаківу щодо володіння улицькими умільцями фахом зерні, скані, художньої обробки дорогих металів, але і встановити справедливості у питанні про так званий "волинський" тип срібних виробів, зокрема сережок, у чому винні інші.

Описані вище матеріали промовляють за те, що відомі нині сережки не "волинські", а улицький племінний атрибут, і виготовлялись вони на П.Побужжі місцевими майстрами і повинні мати назву улицької племінної ознаки, як це

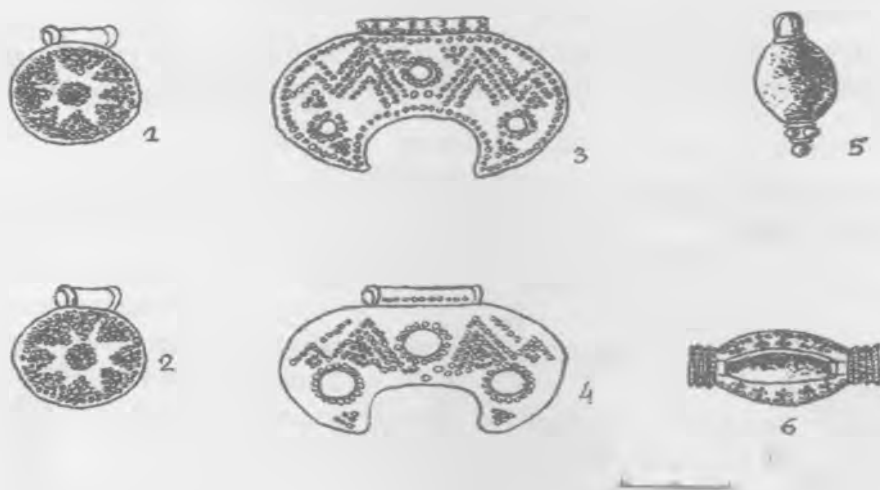
характерно для інших племен, зокрема у сіверян, радимичів, ільменських і новгородських племен, відомих своїми племінними атрибутами у вигляді властивих лише їм типів сережок.

Не араби і не східні народи штовхали розвиток ремесла уличів, а соціально-економічні умови розвитку лісостепового слов'янського регіону, де жили з давнини уличі.

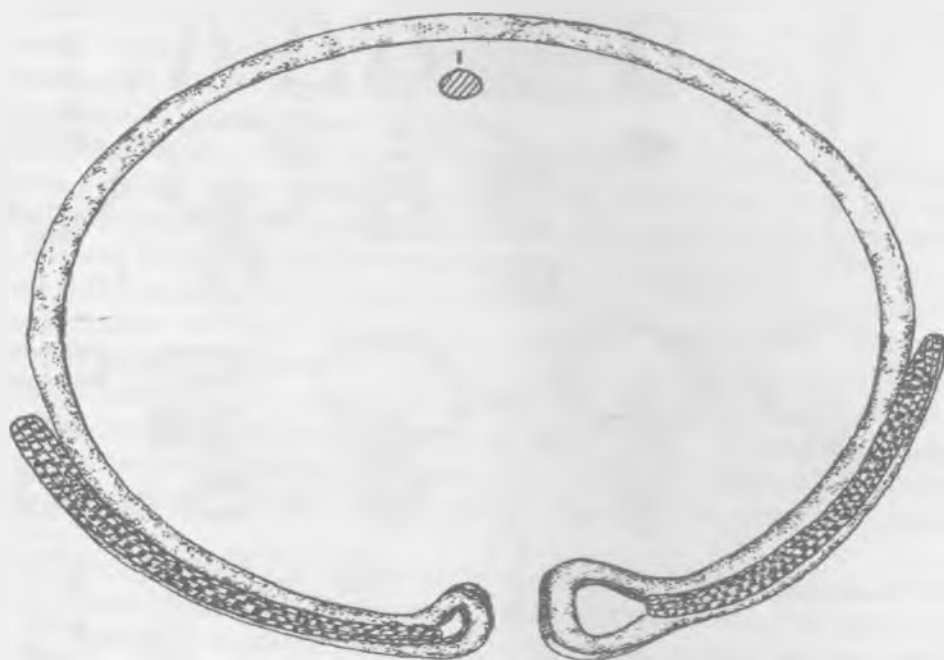
Рис.1 Речі з скарбу ювеліра. Городище Червоне, Немирівського району. Яма №156, -0,80м



**Рис.2 Знахідки речей з городища Червоне, Немирівського району кв.1174-1204, -0,40м.**



**Рис.3 Гривня з городища Червоне, Немирівського району. Яма №158, - 1,40м.**



1. Мельник Е.Н. Раскопки в земле лучан. Тр. XI АС. Т. I.-К., 1901.-С. 506-511.-Погребение, №29;
2. Лінка Н.В. Копіївський скарб. Археологія. Т. II.-К., 1948.-С. 182-190 т. Табл. I-У; 3. Хавлюк П.І. Давньоруські городища на Південному Бузі. Слов'яно-руські старожитності.-К., 1969.-С. 156-174;
4. Всі вказані речі передані Вінницькому краєзнавчому музею; 5. Рибakov Б.А. Ремесло древней Руси.-М., 1948.-С. 335-336; 6. Корзухіна Г.Ф. Русские клады IX-XIII вв.-М.Л., 1954.-С. 72-73.

*О.К.Струкевич*

### ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ СЕРЕДИНИ ХУІІІ ст.

Події, процеси, орієнтації, настрої та емоції, якими жила провідна верства України-Гетьманщини протягом середини ХУІІІ ст., їх зафіксованість як у історичних документах, так і у змінах, що відбувалися тоді у політичній системі, створюють досліднику достатньо сприятливі умови для того щоб зосередити свою увагу на такому прояві політичного життя, як політична культура суспільства.

З точки зору ставлення до перетворень та змін політичну культуру умовно поділяють на два типи: замкнений, націлений на відтворення за зразком /зверненість до минулого/; відкритий, орієнтований на зміни, на засвоєння нових елементів /зверненість до майбутнього, футуричність/.

Окреслений нами період представлений політико-культурними проявами обох типів. Зверненість до минулого у політико-культурних орієнтаціях тогочасних старшин за своїм змістом, уже сформованим літературою військових канцеляристів історичним міфом - міфом, покликаним аргументами від історичного минулого обґрунтувати актуальні потреби провідного соціуму України-Гетьманщини. На зверненість до минулого у ХУІІІ ст. працювала й підживлювана історичним міфом традиція укладання кожним новим гетьманом договірних статей із російським царем. Це спрямовувало українську політичну еліту до постійного зіставлення змісту старих і сучасних їм договорів. Метою такого порівняння було прагнення зберегти ті "права, запровадження, привілеї, вольності й переваги" /у сучасному формулюванні: політичний устрій, систему судочинства, незалежну внутрішню політику, соціальний устрій та модель соціально-економічних відносин/, тобто зберегти той рівень автономії, яким визначалася внутрішня політика Війська Запорозького та характер його взаємин з російською короною на момент укладання попереднього міждержавного договору з російським царем.

Тому зусилля українських властей середини ХУІІІ ст. спрямовувалися на відродження традиційних форм організації та здійснення влади. Так, спираючись на дозвіл відродити гетьманську владу у межах прав гетьмана І. Скоропадського, К. Розумовський поставив собі за мету "усі... уряди в Малоросії, які з часу покійного Скоропадського зазнали чималих змін ...повернути до такого самого стану, як і за Скоропадського було"<sup>1</sup>. Зокрема, відновила своє функціонування Рада старшини. Разом з тим, на її прикладі ми можемо простежити, як відродження діяльності старого органу містило складову